
SPRAVEDLIVÁ CENA

NÁZORY NA HONORÁŘE A CENOTVORBU KNIH V KULTURNÍ POLITICE ČESKOSLOVENSKA PADESÁTÝCH A ŠEDESÁTÝCH LET 20. STOLETÍ

LENKA POŘÍZKOVÁ

FAIR PRICE. VIEWS ON ROYALTIES AND BOOK PRICING IN THE CULTURAL POLICY OF CZECHOSLOVAKIA IN THE 1950S AND 1960S

Czechoslovakia in the 1950s and 1960s was controlled by the Communist Party, which strictly determined cultural policy. The book market was centrally planned and based on the reduction or negation of market mechanisms. In this study, I show the ways in which the Party in power tried to determine the optimal way of calculating authors' royalties in order to achieve a "fair" payment system and to limit "unearned" profit. Similarly, I examine what factors were taken into account in setting a uniform selling price for the book, which was not to be based on actual financial costs or the level of reader demand, but was to take into account the social value of the book and represent a "fair price for readers". Although the governing bodies of the Ministry of Culture tried to find a very precise and transparent way of calculating royalties and the selling price of a book, they had to gradually take into account more and more exceptions and specific circumstances relating to particular types of books or book genres. This demolished their ideas of a possible "ideal calculation" of a "fair price". The result was a system that had to be revised many times and was nearly never respected because of the number of exceptions. The study is based on research into archival material from the Ministry of Culture and demonstrates well the way in which literature and other book production was considered in the 1950s and 1960s. It shows how great discrepancy was generated between the utopian idea and its actual implementation in practice.

Keywords: authors' royalty; price of a book; Czechoslovakia; communism

Kniha jako tržní produkt a předmět obchodování provokuje již dekády knižní (a literární) teoretiky a historiky k tomu, aby zvažovali její ambivalentní povahu, jež v sobě spojuje hodnotu ekonomickou a hodnotu kulturní (příp. uměleckou, estetickou, sociální apod.).⁽¹⁾ Ta je jen obtížně ekonomicky vyčíslitelná, ale umožňuje chápat knihu jako „kulturní statek“ a snaží se ji vyjmout z čistě tržních mechanismů. Představa, že kniha (příp. přímo literatura) je něco „více“ než zboží, dominovala diskusím mezi státními byrokratickými aparáty a kulturními profesními organizacemi nejpozději od konce 18. století a tvořila pilíř debat, jež v různých historických obdobích a regionech vedly k formulování systémů státní regulace knižního trhu a k větším či menším finančním intervencím. Ty měly zpravidla umožnit vznik či cirkulaci takových knižních obsahů, které daná společnost pokládala za žádoucí a prospěšné, avšak nemohly se stát (v nechráněné podobě) předmětem běžné tržní směny pro své vysoké pořizovací náklady a nízkou kupní odezvu.

S růstem moderních knižních trhů⁽²⁾ a zvyšováním jejich obrátu v 19. a 20. století, tedy s tím, jak se kniha stávala ekonomicky významným zbožím a knižní průmysl významným kreativním průmyslem i z hlediska hrubého domácího produktu jednotlivých států, nabývalo na relevanci stále znovu diskutované dilema, jak přesně a které obsahy chránit či podporovat, a rovněž kdo a jakými prostředky by měl tuto podporu zajišťovat. Výsledná podoba státní regulace se lišila (a dodnes liší) napříč regiony a souvisela kromě politických okolností mj. i s místní pozicí mecenátu, jehož roli stát do jisté míry přebíral. Jestliže byl totiž mecenát finanční subvencí individuální, nahodilou a často i ideově angažovanou, profilevala se státní regulace (či přímo podpora) knižního trhu v opozici k němu jako kolektivní (rozuměj

1 Napětí mezi sférou tržní logiky a autonomní logikou moderního umění je ostatně základem jedné z nejvlivnějších koncepcí sociologie literatury – teorie literárního pole Pierra Bourdieu, jak upozorňuje i Pavel Janáček v úvodní stati publikace *O slušnou odměnu bude pečováno...* (Janáček 2009, 10).

2 Moderní knižní trh je často definován právě tím, že poptávka začala řídit nabídku, tj. producenti se začali přizpůsobovat vkusu publika, aby dosáhli vyšších zisků.

vykonávaná celkem a pro zájmy celku), systematická a ideově nestranná. Nacházela tedy uplatnění i v zemích s mnohem silnější tradicí mecenátu než u nás.⁽³⁾

Zcela specificky se k uvedenému dilematu postavily státy východního bloku studené války uplatňující model centrálně řízeného knižního trhu.⁽⁴⁾ Ten jim umožňoval zavádět systémy masivní ekonomické intervence a zároveň operoval s ideou naprosté eliminace tržních mechanismů jako takových, které knižní trh utvářely po staletí. S jistotou mírou nadsázky bychom takový „experiment“ mohli chápat jako pokus o zavedení jakéhosi „globálního a systematického mecenátu“, jenž měl sice naplňovat potřeby „všeho lidu“, ale zároveň neskrýval ambice prosazovat konkrétní ideologii. V následujícím textu se pokusím ukázat, že právě nejasné rozkročení mezi (skrytým) „tržním“ a (deklarovaným) „netržním“ chápáním knihy vedlo v poválečném Československu jak k formulování jednotlivých státních regulativů, tak k jejich pozdějšímu revidování a přeformulování.

Když někdejší ministr informací a osvěty Václav Kopecký přednášel v roce 1949 národnímu shromáždění o výhodách nového uspořádání knižního trhu ztělesněného následně v tzv. znárodňovacím zákoně,⁽⁵⁾ uvedl, „že na knihu má býti pohlíženo jako na kulturní hodnotu, jako na statek národního bohatství a jako na předmět státní péče“ (Kopecký 1949, 6). Zdůraznil především dvě skutečnosti: 1) radikální distanci od „soukromokapitalistického výdělečného podnikání“ (ibid., 5) a cenové spekulace (považovaných za zdiskreditované) a 2) možnost důsledně korigovat skladbu produkce ve prospěch tzv. hodnotných knih.⁽⁶⁾ Obojí přitom chápal jako spojitě

3 Jako přechodné stadium mezi mecenátem a státní subvencí můžeme chápat rozsáhlou praxi „státních patronátů“ zejména v průběhu 19. století, ztělesněných institucemi typu akademií a vzdělávacích společností.

4 Více k modelu centrálně řízeného knižního trhu v Československu viz Šmejkalová (2011).

5 Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací ze 4. března 1949.

6 Analýza samotného pojmu „hodnotná kniha“, jež provází intelektuální diskuse přes dvě stě let a jež se stal i emblémem socialistické knižní kultury, není předmětem této studie.

nádoby, dvě roviny téhož problému, jež podle něj determinovaly knižní trh první republiky:

[N]ěkolik set soukromých nakladatelů a obchodně výdělečných vydavatelských podniků ovládalo monopolně knižní trh a hnány komerční ziskuchtivostí řádily kořistnický v oblasti vydavatelské stejně jako kapitalistické koncerny v jiných oblastech výdělečného podnikání a prodeje zboží“ (Kopecký 1949, 7).

Hodnotné knihy byly drahé a knižní brak, určený pro velký obrat, byl levný. [...] A zatímco soukromí nakladatelé bohatli, *spisovatelé zůstávali chudí, žili v bídě a nouzi* (ibid., 10; zvýraznění v originále); zajišťujeme to, aby vydavatelská činnost sloužila vyšším zájmům, než je zájem výdělku, aby sloužila zájmům ideovým, politicky výchovným, zájmům kulturním, vzdělávacím apod. (ibid., 7).

Plánovité organisování vydavatelské činnosti nám zajistí vydávání knih potřebných, *knih hodnotných, cenných a knih levných* (ibid., 8; zvýraznění v originále).

Cílem opatření tedy neměla být pouze regulovaná skladba produkce, ale v neposlední řadě zvýšení ekonomické efektivity a snížení ceny knih. Ekonomickou a kulturní hodnotu knihy konfrontuje i další z tehdejších obhájců, spisovatel Jan Drda, podle nějž kniha konečně „přestává být předmětem kupčení, spekulace a výdělkářství“ (Drda 1949, 16) jako před válkou, kdy „kořistnické choutky napáchaly mnoho škod úmyslným a nestydatým prodražováním knih mnohdy tupého obsahu“ (ibid., 17). Na jeho argumentaci dobře vidíme, že vysoká prodejní cena knih není považována jen za důsledek vysokých nákladů, neefektivity práce či monopolního postavení velkých nakladatelů, ale až za jakousi „schválnost“, úmyslné sabotování samého kulturního potenciálu knižní produkce. Tím jsou *komerční cena* a *kulturní hodnota* knihy postaveny dramaticky proti sobě, jako by jedna vylučovala druhou.

Ačkoli je podpora „hodnotné“ knižní produkce podstatou každé státní regulace, v poúnorovém kulturním diskurzu nabyla přeci jen poněkud vyhraněné podoby, neboť se záhy transformovala v sofistikovaný nástroj ideologicky zatížené selekce, jak dokládá jeden z typických dobových názorů: „Kniha, která nám nepomáhá v boji za výchovu a převýchovu národa, je kniha zbytečná, je škodlivější než zkažené zboží v některém závodě“ (Reiman 1950, 6). Vize komunistického státu, jak poskytnout svým obyvatelům levné a hodnotné knihy, se přitom v mnohém opírala o principy prosazované již za časů „démonizované“ první republiky, jimiž bylo např. omezení překladů ve prospěch podpory domácí produkce či tisknutí kvalitní literatury v levných sešitových edicích po vzoru braku, který měl být eliminován. Základem ekonomické transformace knižního trhu se nicméně staly především dva nástroje: pevná cena knihy a fixní poměr autorského honoráře k rozsahu rukopisu. Obojí bylo ideově založeno na úsilí o dosažení ekonomické „spravedlnosti“ – jednak ve vztahu ke kupujícím, kteří měli mít nárok na „spravedlivou“ maloobchodní cenu, a jednak ve vztahu k autorům, kteří měli mít nárok na „spravedlivou“ odměnu. Tato vize byla jedním z dominantních prvků určujících rámec nové, postupně vznikající legislativy, byla však zároveň důvodem, proč musela být nastolená pravidla několikrát revidována.

1 ÚSKALÍ CENOTVORBY

Základní argumentace poúnorového kulturního establishmentu počítala s vysokou mírou tzv. cenové elasticity, tj. automatickým zvýšením poptávky po knihách v případě, že dojde k poklesu jejich ceny.⁷⁾ To mělo být zaručeno zejména snížením počtu titulů (zrušením tematické konkurence) a analogickým zvýšením počtu vydávaných

7 Cenová elasticita je poměr mezi změnou poptávky v % a změnou ceny v %. Cenová elasticita je ovšem nízká v případech, kdy je na trhu málo konkurenčních výrobků nebo pokud kupující (vinou různých okolností) jen pomalu mění své kupní zvyklosti, což je u obchodování s knihami typické (viz např. Janečková 1997, 32--38).

kusů každého titulu. Proto se stal statistickým měřítkem úspěšnosti socialistického knižního průmyslu počet vytištěných kusů knih na počet obyvatel, a nikoli počet ročně vydaných titulů. To pak mělo za následek cílené snižování rozsahu publikací a kladení důrazu na produkci stručných brožur v co nejlevnějším polygrafickém provedení.⁽⁸⁾

Maloobchodní ceny knih se stanovovaly dopředu při schvalování edičních plánů a směly být měněny jen se souhlasem ministerstva kultury.⁽⁹⁾ Od roku 1949 je regulovala vyhláška NÚC č. 586 a 587/1949 a pro jejich tvorbu se používal jednoduchý kalkulační vzorec, jež je odvozoval procenty z nákladů na vydání a distribuci.⁽¹⁰⁾ Zde nutno podotknout, že navzdory rozšířené představě nešlo o ceny výrazněji dotované státem, jednotlivá nakladatelství byla povinna vykazovat aktivní ekonomickou bilanci, přičemž stát pouze dorovnával případné ztráty. Jednalo se vlastně o paradoxní situaci, kdy řídicí orgány striktně diktovaly způsob kalkulace maloobchodních cen a tím i jejich výši, ale zároveň požadovaly po nakladatelstvích, aby nebyla ve ztrátě ani nevykazovala nepřiměřený zisk.

Hlavní správa vydavatelstev (HSV) běžné způsoby cenotvorby, tj. založené na reálné výši nákladů, na cenové konkurenci, na koupěschopnosti zákazníka apod., v zásadě odmítala. Místo toho se soustředila na konstruování mechanismu, který by setřel veškeré rozdíly mezi stejnými nebo podobnými typy knih tak, aby nedocházelo k cenové konkurenci ani uvnitř jednotlivých segmentů knižního trhu. Čtenář se měl spolehnout, že dvě knihy podobného rozsahu a podobného tématu budou stát zhruba stejně. K tomu posloužil princip přepočtu tiskoviny na vydavatelské archy (VA), doplněný koeficienty pro různě

8 Viz např. Zpráva o ediční činnosti a rozšiřování literatury v r. 1961, NA. f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 45, inv. č. 20.

9 K postavení ceny v socialistické ekonomice a k tehdejšímu způsobům cenotvorby obecně viz Grünwald – Kačenka (1972).

10 Konkrétně cena knihy zohledňovala „jednicové náklady“, kam spadaly náklady na výrobu a honoráře, dále „nakladatelské rozpětí“ (ostatní náklady a plánovaný zisk; nesmělo překročit 28 % z jednicových nákladů u knih a 46 % u hudebnin), obrátovou daň a obchodní srážky (vyjádřené procenty z maloobchodní ceny – u knih 33 %, u hudebnin 42 %).

né typy textů. Cesta k jeho zavedení však trvala příliš dlouho a českoslovenští čtenáři začínali vznášet námitky vůči rozdílným cenám srovnatelných knih.⁽¹¹⁾ Velkou měrou za to mohla rostoucí cena papíru a jeho stálý nedostatek, který se promítal do snižování přidělených kvót a klesajících nákladů na počátku padesátých let. Velmi často se tak stávalo, že druhé či další vydání mělo citelně vyšší prodejní cenu než vydání předchozí, nemluvě o kolísání ceny u dotisků. Nakladatelé zprvu odstraňovali cenové difference formou žádostí o tzv. vyrovnání ceny adresovaných HSV. Typické to bylo u knih v malých nákladech, např. pokud se jednalo o slovenské reedice českých děl, jejichž cena pak byla snižována na úroveň české verze.⁽¹²⁾ Opakovaně byla tato praxe v průběhu roku 1954 povolena např. Československému spisovateli. Nakladatelé ovšem museli snížení kompenzovat zvýšením cen jiných titulů (tzv. cenovým vyrovnáním) tak, aby se v celkové roční (příp. kvartální) bilanci blížili nule.

V roce 1954 počet žádostí stoupl a HSV v dopise ministerstvu financí (MF) požádala o ustavení všeobecné praxe vyrovnávání cen, jež však bylo odmítnuto s poukazem na brzké zavedení kalkulací dle VA a z obav o dopad na státní rozpočet. V červnu 1954 nicméně vyšlo vládní nařízení, podle něžž bylo za tvorbu cen knih a tedy i vyrovnávání cenové hladiny odpovědné MK. To se rozhodlo vydat prozatímní oběžník a zároveň vyrovnávání cen implantovat do nově vznikající vyhlášky. MF bylo ujištěno, že daná praxe nebude mít vliv na státní rozpočet a že se jedná o řešení dočasné, jež má pomoci překlenout mezidobí do zavedení cenotvorby dle VA.⁽¹³⁾ Výnos ministerstva kultury ze dne 3. května 1955 o tvoření cen knih a hudebnin je tak

11 Žádost o opatření z 11. 9. 1954, přiložená k Výnosu ministerstva kultury ze dne 3. května 1955 o tvoření cen knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo kultury, Praha, NAD 867, kt. 164, inv. č. 221, s. 2.

12 Korespondence a přípisy z roku 1954 přiložené k Výnosu ministerstva kultury ze dne 3. května 1955 o tvoření cen knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo kultury, Praha, NAD 867, kt. 164, inv. č. 221.

13 Žádost o opatření z 11. 9. 1954 přiložená k Výnosu ministerstva kultury ze dne 3. května 1955 o tvoření cen knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo kultury, Praha, NAD 867, kt. 164, inv. č. 221.

prvním právním krokem v odklonu od ryze ekonomické maloobchodní ceny knihy k ceně „spravedlivé“, definované stabilitou cenové hladiny.⁽¹⁴⁾ Zavádí tvorbu cen dle nominálů vydavatelských archů (k nim se připočítávala nominálová cena vazby) s koeficienty pro jednotlivé typy knih a výslovně stanovuje podmínky cenového dorovnání v případech, kdy kalkulace není vyhovující.⁽¹⁵⁾ Tato ambivalence se ukáže být typická pro veškeré další legislativní kroky v oblasti knižní cenotvorby: na jedné straně je požadován exaktní systém vycházející z měřitelných kritérií, na straně druhé jsou čím dál častěji definovány výjimky, které umožňují na základě subjektivních rozhodnutí redaktorů pravidla překračovat tak, aby bylo učiněno zadost individuálním nárokům konkrétní knihy, jež se měřitelným kritériím vzpírá.⁽¹⁶⁾ Stejně paradoxní je fakt, že tytéž orgány, které usilovaly o maximální možné zlevnění knižní produkce formou masových nákladů, posléze odmítaly, aby výše nákladu ovlivňovala prodejní cenu knihy. Jako argumentačně konzistentní můžeme naopak hodnotit důsledně vyšší zdaňování bibliofilů,⁽¹⁷⁾ a to 20% sazbou oproti sazbě 4 % a 8 % u ostatních knih (později bylo spektrum sazeb širší), které šlo ruku v ruce s dobovou diskreditací nákladné polygrafie jako nemístné rozmařilosti.⁽¹⁸⁾ Pojímání luxusně vypravených knih

14 Cenová hladina byl jeden ze základních ekonomických faktorů plánovaného hospodářství, jednalo se o soubor cen v určité oblasti. Její stabilita byla úzkostlivě sledována ve všech oborech (viz Průcha 1955, 86nn).

15 Nominálový systém mj. sjednotil maloobchodní ceny české a slovenské literatury a té, která byla vydávána v maďarštině, polštině či ukrajinštině. Nominálové koeficienty zvyšovaly politickou literaturu, učebnice, vědeckou literaturu a odbornou literaturu pro nižší kádry v průmyslu a zemědělství.

16 Viz text čl. 5 daného výnosu: „Zjistí-li nakladatelství při výpočtu cen [...], že vypočtená maloobchodní cena se podstatně liší od ceny srovnatelných knih nebo hudebnin, upraví vypočtenou cenu na tuto srovnatelnou cenu.“ Výnos ministerstva kultury ze dne 3. května 1955 o tvoření cen knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo kultury, Praha, NAD 867, kt. 164, inv. č. 221, s. 2.

17 Pojmem *bibliofilie* byly v dané době označovány specificky vypravené knihy se zjevnými výtvarnými či polygrafickými ambicemi, resp. knihy usilující o to stát se sběratelskými kousky. Na definici pojmu nepanoval obecný konsenzus, záleželo čistě na redakci, jakou knihu označí za bibliofilii.

18 Viz např. Zpráva o ediční činnosti a rozšiřování literatury v r. 1961, NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 45, inv. č. 20, s. 2.

jako speciální kategorie dosvědčuje i fakt, že jejich cena mohla být kompenzována pouze úpravou cen jiných bibliofilů, což u ostatních typů knih neplatilo.⁽¹⁹⁾

Stanovený model cenotvorby začal být již o dekádu později pocítován jako nevyhovující. Stalo se tak v době, kdy československá společnost a kultura procházela bouřlivými transformacemi a revidovalo se mnoho starších konceptů kulturního managementu. V knižním průmyslu se v první polovině šedesátých let začal klást důraz na rentabilitu, ekonomické faktory, efektivitu, zamezování ne hospodárnosti atd. Zavádělo se prémiování za odbyt produkce a hledaly se cesty, jak zvýšit tzv. zainteresovanost podniků na HDP. V oblasti knižní cenotvorby se začaly prosazovat názory usilující o vyšší míru individualizace s ohledem na specifika jednotlivých knih. Rozvaha z roku 1964 doporučuje „zavést pružnější způsob tvorby prodejních cen knih a hudebnin, přihlížející k některým individuálním stránkám vydávaných publikací, které mají vliv na prodejnost. A využívat tak aktivní úlohy prodejních cen.“⁽²⁰⁾ Jako nevýhoda stávající praxe začalo být vnímáno dokonce to, že neumožňovala v cenotvorbě zohledňovat obsahovou kvalitu knih ani jejich čtenářskou relevanci a společenský dosah či samu náročnost redakční a předtiskové přípravy.⁽²¹⁾ Příliš nízká cena byla považována za důvod stálého nedostatku určitých typů odborné literatury (např. slovníků), vysoká cena pak údajně brzdila odbyt publikací velkého rozsahu. Nakladatelé navíc zneužívali poměrně vysoké nominálové ceny pevné vazby, kterou používali i na publikace bez nároku na delší životnost, a zvyšovali tak uměle jejich cenu. Nominálový systém na první pohled zvýhodňoval na trhu malonákladové publikace, a souzněl tak s vizí racionalizace a optimalizace výše nákladu, avšak nakladatele zároveň stavěl do situace, kdy pro

19 Srov. Výnos ministerstva kultury ze dne 3. května 1955 o tvoření cen knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo kultury, Praha, NAD 867, kt. 164, inv. č. 221, s. 3.

20 Rozpracování zásad řízení a ekonomiky vydávání a prodeje knih v nové soustavě řízení, NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 54, inv. č. 21, s. 11.

21 Srov. Návrh na úpravu v cenové tvorbě knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 54, č. 21, s. 1.

ně vysoké náklady dobře prodejných knih představovaly nepoměrně menší riziko ekonomické ztráty, neboť poměr výdajů a kalkulované ceny byl daleko příznivější než u malonákladů.

Z výše uvedených požadavků je pozoruhodný důraz na čtenářský impakt knihy, který se jako cenotvorný faktor objevuje v poválečných diskusích vůbec poprvé, a dále přímé spojení ceny s nákupní motivací, jež má poněkud jiné vyznění než dříve. Zatímco v předchozí dekádě měla nízká cena odbourávat ekonomické bariéry v přístupu ke knižním obsahům, nyní má sehrát pozitivní roli při odbytu zboží, zcela v duchu dobového požadavku na snižování skladových zásob a ekonomickou racionalizaci produkce. „Jeví se naléhavým, aby cenová tvorba v daleko větší míře podpořila úsilí na rozšiřování literatury se širokým společenským dosahem,“ uvádí návrh cenové úpravy, zároveň ale dodává, že má také sehrát „aktivnější úlohu při odbytu publikací“. ⁽²²⁾

Úsilí o reformu vyústilo v roce 1965 v novelizaci vyhlášky, jejímž základem zůstal nominálový systém, ale upravit se počet a charakter nominálových položek tak, aby „spravedlivěji“ reflektovaly „hodnotu“ knih. Tou ovšem mohlo být míněno ledacos: kupříkladu naučné knihy pro mládež, jež „vyžadují náročnější výtvarný a ilustrační doprovod, takže v průměru jsou potom podstatně dražší než publikace pro dospělé“, byly zlevněny, aby se staly dostupnějšími, zatímco ceny výpravných knih o umění byly zvednuty, aby lépe odrážely jejich výtvarnou hodnotu. ⁽²³⁾ Podstatného zlevnění doznaly učebnice (asi o 20 %) a sloučením položek české a překladové literatury do jedné došlo ke snížení cen domácí tvorby o 4 % a zvýšení cen zahraniční tvorby o 2 %. Aby nakladatelé účelově neprodražovali knihy pevnou vazbou, byla její nominální hodnota o 10 % snížena a byla zavedena sazba i pro vazbu brožovanou, kterou do té doby systém vůbec nezohledňoval. ⁽²⁴⁾ Další opatření směřovala k prodražení kratších knih

22 Srov. Návrh na úpravy v cenové tvorbě knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 54, č. 21, s. 1.

23 Ibid., s. 2.

24 Ibid., s. 3.

a zlevnění knih rozsáhlých,⁽²⁵⁾ čímž de facto zpochybňovala samotnou podstatu systému odvozeného primárně od rozsahu textu (VA).

Úprava vyhlášky dále reflektovala snahu promítat do cen nově i individuální kvality knih, jež se mohou „odlišovat od obvyklého standardu“,⁽²⁶⁾ a to formou povolených odchylek od maloobchodních cen vypočítaných na základě nominálů. Konkrétně šlo o odchylky plus minus 10 % u učebnic, 30 % u politické, dětské, odborné a krásné literatury a hudebnin a 50 % u publikací o umění. Vyšší procento odchylek zdůvodňovaly dokumenty tím, že dané knihy „se odlišují nejen od ostatních skupin literatury, nýbrž i navzájem mezi sebou (různým poměrem ilustrací k textu, obrazcem sazby a ilustrací, barevností, druhem písma, použitým papírem atd.)“.⁽²⁷⁾ Jinými slovy – znovu zde vstupuje do hry vědomí jedinečnosti každé publikace, které nabourává pracně budovaný model zachování cenové hladiny a otevírá ho individuálním výkyvům.

Cenové rozpětí umožněné odchylkami mělo mj. sloužit k modero-
vání čtenářské poptávky. Limitní cena byla preferována zejména tam, kde bylo žádoucí zpřístupnit publikaci prostřednictvím ceny co nejširšímu počtu čtenářů (dolní hranice), nebo naopak tam, kde nelze plně uspokojit vysokou poptávku, kterou tedy zvýšení ceny přirozeně oslabí. De facto jde o tržní princip obrácený naruby – cena není s vyšší poptávkou zvedána za účelem vyššího zisku, ale za účelem snížení poptávky.⁽²⁸⁾ Cenotvorba se tak stává z ekonomického nástroje meto-
dou sociálního inženýrství.

25 Tabulky přiložené k důvodové zprávě sugerovaly, že na skladě zůstává více publikací většího rozsahu, jsou hůře prodejné, a proto má být cena snížena. Z výčtu konkrétních titulů ovšem vyplývá, že se jednalo téměř výhradně o odbornou či naučnou literaturu, zatímco v tabulce publikací malého rozsahu figurovala dominantně beletrie. Lze tedy s úspěchem pochybovat, že byl důvodem malého odbytu skutečně pouhý rozsah.

26 Návrh na úpravy v cenové tvorbě knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 54, č. 21, s. 5.

27 Ibid., s. 4.

28 Cenový rozpor mezi nabídkou a poptávkou byl jedním z klíčových problémů socialistické ekonomiky a důvodem tolerování odchylek od kalkulovaných cen, které nemohly být v praxi použity, neboť by způsobovaly defekty v zásobování apod. Moderování poptávky prostřednictvím ceny je pro socialistické hospodářství typické (srov. Grünwald a Kačenka 1972, 10--11).

Vrcholem naznačené eroze nominálového systému se konečně stalo zavedení institutu tzv. volné ceny,⁽²⁹⁾ která měla být užívána u „tzv. atraktivních publikací, knih dobrodružné literatury, encyklopedického charakteru či obecně obrazových publikací“,⁽³⁰⁾ a to z několika důvodů. Umožňovala reflektovat polygrafickou náročnost knihy, vytvářela bariéru v přístupu k zábavnímu čtivu, nebo naopak zvyšovala odbyt žádoucích knih, tedy takových, které je nutno z kulturně politických důvodů cenově zpřístupnit co nejširšímu počtu čtenářů.⁽³¹⁾ Státní cenový výbor přitom ve svém stanovisku výslovně vyzdvihl fakt, že se jedná o typ knih „mimořádně bohatě vybavených uspokojících především individuální zájem čtenářů“.⁽³²⁾

Československé ústředí knižní kultury si nad to ponechalo právo stanovovat v individuálních případech cenu odchylně od veškerých platných zásad a počítalo rovněž s pravidelným zvýhodněným prodejem knih za snížené ceny – zejména skladových ležáků.⁽³³⁾ Nakladatelské podniky měly být přímo zainteresovány na tvorbě limitních a volných cen tím, že „zlepšení hospodářského výsledku vyplývající z těchto úprav cen nebude považováno za nezasloužený zisk“.⁽³⁴⁾ Tímto a výše zmíněnými opatřeními se pomalu otevírala cesta k revizi „ne-tržního“ pojetí maloobchodní ceny, která tak nadále mohla vykazovat pozoruhodnou flexibilitu s ohledem na jedinečnosti konkrétního knižního produktu.

29 Do té doby byla volná cena využívána jen nesystematicky a pouze u knih o umění, jež neměly vlastní nominálovou položku.

30 Ibid., s. 5.

31 Ibid.

32 Usnesení Státního cenového výboru (1965), NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 54, č. 21, s. 2.

33 Návrh na úpravy v cenové tvorbě knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 54, č. 21, s. 6.

34 Usnesení Státního cenového výboru (1965), NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 54, č. 21, s. 2.

2 HLEDÁNÍ SPRAVEDLIVÉ ODMĚNY

Hledání modelu „spravedlivého“ odměňování autorů literárních děl prošlo v padesátých a šedesátých letech 20. století podobnými peripetemi jako v případě cenotvorby. Není zde prostor líčit historické souvislosti honorářové politiky v Československu, podotkneme jen, že státní intervence zde měla ze samé povahy věci delší tradici. Prodej tištěných knih vedl v průběhu novověku jaksi přirozeně k formování jejich ekonomické hodnoty vyjádřené vedle směny za jiné zboží čím dál častěji také penězi. Oproti tomu nárok autora na honorář nebyl dlouho samozřejmostí, jako ideový koncept „duševního vlastnictví“ se v Evropě ustaloval teprve během 18. století (srov. Johns 2013) a k právnímu ukotvení formou autorských zákonů docházelo ještě později, u nás konkrétně v roce 1895.⁽³⁵⁾ Přestože honorování autorství souviselo s definováním uměleckého díla jako jedinečného tvůrčího aktu, bylo většinou realizováno na základě pouhého rozsahu rukopisu v arších. Vyplácení podílů z prodeje (tzv. tantiém) se u nás šířeji ujalo až na přelomu 19. a 20. století a nepochybně souviselo s modernistickým vnímáním autonomie uměleckého díla a kreativity tvorby.⁽³⁶⁾

Dilema spravedlnosti odměňování autorů bylo na přelomu 19. a 20. století intenzivně diskutováno a za první republiky pak částečně řešeno zákonem o nakladatelské smlouvě z roku 1923, který (spíše mimoděk) napomohl rozšíření procentního honoráře na úkor dosavadního fixního. Odvozování odměny z počtu prodaných výtisků bylo v zásadě vnímáno jako „spravedlivější“, neboť umožnilo oceňovat skutečný impakt díla a snižovalo vnímání spisovatelství jako „pouhého“ řemesla měřitelného časovými nároky na provedení. Na druhou stranu mohlo vést k nežádoucí podpoře populárního a tri-

35 Povinnost nakladatelů uzavírat s autory nakladatelské smlouvy zavedl rakouský občanský zákoník v roce 1811, samostatným autorským zákonem byl ovšem až zákon č. 197/1895 ř. z., o právu původcovském k dílům literárním, uměleckým a fotografickým. Specifická situace českého národního obrození u nás navíc poměrně dlouho udržovala chápání spisovatelské profese jako nehonorané služby vlasti (srov. Kusáková 2009).

36 Stranou ponechávám případy, kdy institut autora a nakladatele splýval v jedné osobě nebo kdy významní intelektuálové své doby dosahovali na zcela mimořádné honorářové podmínky, které však nelze považovat za typické.

viálního čtiva, jež se prodávalo ve velkých nákladech navzdory nízké umělecké kvalitě a nízké kulturní či společenské hodnotě. Fixní honorář nicméně diskreditovalo vstupní riziko odhadu budoucí úspěšnosti knihy (vždy někdo prodělá – autor, nebo nakladatel), zatímco podílová odměna více odrážela podstatu autorského zákona (autor profituje z výnosů).⁽³⁷⁾

Honorářová politika zavedená po únoru 1948 znamenala v tomto ohledu radikální obrat a zároveň návrat k před-modernistickým praktikám. Podílový honorář se stal emblémem „kořistnického“ světa kapitalismu, v němž se „ziskuchtiví“ monopolní nakladatelé spojili s „chamtivými“ tvůrci braku a pokleslého čtiva, aby „ožebračili“ naivní čtenáře. Základní námitka vlastně spočívala v tom, že ekonomická tíže honoráře se v případě tantiémy explicitně přesouvá na bedra kupujícího, neboť je promítána do prodejní ceny knihy, zatímco u fixního honoráře zůstává (byť jen formálně) výdajem nakladatelským.

„Normalizace“ honorářů se u nás začala prosazovat již za druhé světové války a v poválečném intelektuálním klimatu se spojila s diskusemi o vztahu tvůrčí svobody a ekonomické nezávislosti spisovatele.⁽³⁸⁾ Pojetí spisovatelské profese jako řemesla a „služby lidu“ logicky směřovalo k rehabilitaci platby podle rozsahu textu, neboť to odpovídalo chápání honoráře jako ekvivalentu odměny za práci. To sice nemělo oporu v zákoně, který nadále odměnu za práci a honorář striktně odlišoval, nicméně v ideové rovině byl tento přístup zjevný.

Autorský zákon z roku 1953⁽³⁹⁾ zmocňoval ministerstvo školství a kultury k úpravám autorských odměn a způsobu jejich placení

37 K této problematice viz Srstka 2009. Srstka mj. upozorňuje, že ani prvorepublikový zákon č. 218/1926 Sb., o původském právu k dílům literárním, uměleckým a fotografickým, výslovně neupravuje způsob vyplácení podílových odměn ani je nepředepisuje či neprefereje. Dokonce autorům nepřiznává ani automatický a paušální nárok za každé užití díla.

38 Lapidárně lze jádro problému shrnout takto: Přináší spisovateli svobodu tvorby ekonomická nezávislost na státu či mecenátu, která ho vyzvazuje ze služebné role, avšak vhání ho do materiální nouze či ho nutí publikovat efektní a dobře prodejné texty a rezignovat na uměleckou kvalitu? Nebo přináší svobodu tvorby naopak materiální zajištění ze strany státu tak, aby se umělec nemusel zabývat existenčními otázkami a mohl se plně soustředit na produkci kvalitních děl bez nutnosti činit kompromisy?

39 Zákon č. 115/1953 Sb., o právu autorském.

vyhláškou; v roce 1954 pak byly vydány příslušné směrnice. Vyplácení honorářů podle autorských archů (AA)⁽⁴⁰⁾ zajistila ovšem až *Vyhláška ministerstva kultury č. 97/1956 Ú.l. ze dne 25. dubna 1956 o úpravě autorských odměn za literární díla*, která stanovila jak taxy pro jednotlivé typy knih, tak limity odchylek. Měla nahradit „typicky kapitalistický systém výpočtu autorské odměny procentem z prodejní ceny publikace systémem, který přihlíží k hodnotě a společenské potřebnosti díla za současného zhodnocení rozsahu díla, případně i rozsahu jeho užití“.⁽⁴¹⁾ Prověrka z konce padesátých let nicméně odhalila, že v roce 1958/1959 bylo cca 10 % honorářů vypláceno odchylně od povolených limitů (na žádost či samovolným porušením vyhlášky) a že většina nakladatelství nadužívá pro vyplácení vyšší až maximální taxy, a ustupuje tak „přemrštěným požadavkům“ autora ve snaze udržet si jej.⁽⁴²⁾ Je tedy zjevné, že deklarované vize a žitá praxe se opět lišily.

Obecně o výjimky nejčastěji žádala česká i slovenská pedagogická nakladatelství a nakladatelství knih pro děti, dále pak Mladá fronta, Sportovní a turistické nakladatelství a Svobodné slovo. Největšími provinilci v nadhodnocování práce byly Nakladatelství čs. výtvarných umělců a Československý spisovatel, který vyplácel v horní hranici až 75 % honorářů.⁽⁴³⁾ Většina nakladatelů porušovala vyhlášku přeplácením honorářů za doslovy, předmluvy, rejstříky, vysvětlivky a bibliografické doplňky. Zpráva o prověrce nicméně obhajovala dané počínání argumentem „spravedlivé“ odměny: „Příčinou tohoto nedostatku je okolnost, že sazby stanovené za uvedený druh prací neodpo-

40 AA na rozdíl od VA nezahrnovaly přidružené nakladatelské texty a další paratexty knihy.

41 Návrh zásad pro úpravu autorských odměn za vydání děl literárních a uměleckých formou neperiodické publikace (21. října 1960). NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 2.

42 Zpráva o prověrce stavu dodržování honorářových předpisů v nakladatelských podnicích, 18. října 1960. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 2.

43 Ibid., s. 4.

vídají mnohdy požadavkům a námaze na tyto práce vynaložené.“⁽⁴⁴⁾ Také další přestupky reflektovaly nízkou flexibilitu vyhlášky a její malou citlivost vůči specifickým typům děl: neexistovaly například zvláštní koeficienty pro překlady mezi češtinou a slovenštinou, takže byly ponižovány limity pro překlad jako takový.

Co se týče honorování výtvarného doprovodu knih, především kreslených ilustrací, panovala zde mnohem větší volnost než u textu. V srpnu 1954 byla sice na poradě šéfredaktorů nakladatelských podniků uzavřena dohoda o honorářích, avšak Svaz čs. výtvarných umělců ji nepotvrdil, takže se nestala pro výtvarníky závaznou. Její sazebník více méně dodržovala pouze skupina tzv. beletristických nakladatelství, ostatní a zejména odborná nakladatelství k této dohodě nikdy nepřistoupila a honoráře vyplácela zcela libovolně, případně na základě vlastních sazebníků.⁽⁴⁵⁾ V krajních případech se mohla cena za celostránkovou barevnou ilustraci vyšplhat i na 1500 Kč, což byl např. případ Jiřího Trnky, Antonína Pelce či Adolfa Hoffmeistera. U bohatěji ilustrovaných děl se používala platba paušálem za celou sadu ilustrací k jednomu dílu. To umožňovalo určitou flexibilitu, např. výběr jen některých z celé sady ilustrací.⁽⁴⁶⁾ Fotografie se honorovaly zcela individuálně, někdy i podle plochy fotografií v knize, takže odměna narůstala s větším formátem knihy.

Z uvedeného systému se zcela vymykaly výpravné výtvarné publikace a zejména produkce nakladatelství Artia. Formálně se mohly řídit sazebníkem Svazu čs. výtvarných umělců, jeho taxy však byly příliš vysoké a pro účely obrazových knih nepoužitelné. Při vyplácení paušálních honorářů se tedy používaly sazby nižší, ale zohledňovala se výše nákladu publikace. Tento moment je velmi podstatný vzhledem k dalšímu vývoji, neboť vrací do hry „tantiémový“ způsob myšlení o honorářích, byť jen nepřímo.

44 Zpráva o prověrce stavu dodržování honorářových předpisů v nakladatelských podnicích, 18. října 1960. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 2.

45 Ibid., s. 8.

46 Ibid., s. 10.

Citovaná Zpráva o prověrce stavu dodržování honorářových předpisů nakonec nemohla než konstatovat, že „dosavadní praxe nevyhovuje zcela požadavkům *správného a objektivního* posuzování jednotlivých prací“, ⁽⁴⁷⁾ a upozornila rovněž na fakt, že nakladatelští redaktoři mnohdy dostávají některé z prací zadávány jako „mimořádné“ a je jim za ně vyplácen honorář z neosobního fondu, tj. mimo běžnou mzdu, a to přestože se jedná o jejich běžné pracovní povinnosti (např. dodávání fotek, překreslování, přepisování atd.). ⁽⁴⁸⁾

Zatímco novelizace vyhlášky z roku 1957 (č. 14/1957 Ú.l.) přinesla jen kosmetické změny, vyhláška z roku 1960 (44/1960 Ú.l.) využila zjištěné skutečnosti k poměrně zásadním změnám. Její návrh výslovně předjímá: „Autorská odměna představuje jednak odměnu za práci vynaloženou autorem při vytvoření díla [...], jednak i hodnotu výsledku autora díla pro společnost – realizaci kulturní hodnoty. Proto také výše odměny není určována podle doby a stupně námahy, kterou autor fakticky na vytvoření díla vynaložil, nýbrž v rámci všeobecných ekonomických podmínek podle stupně hodnoty díla pro společnost.“ ⁽⁴⁹⁾ Tím se jednoznačně deklaroval odklon od pojetí autorství jako „práce“ k jeho pojetí jako „společenské zásluhy“. Od ní pak mohl být postupně znovu odvozován autorův profit, byť stále nikoli tantiémový, ale pouze ve formě bonifikace vyššího impaktu (vysokého nákladu). Ve skutečnosti šlo nicméně o poměrně komplikovaná opatření, jež se dotýkala jen některých knih.

Důvodová zpráva k novele se formálně hlásila k „odměňování podle množství práce“ jako k jedné ze zásad „socialistického odměňování“. ⁽⁵⁰⁾ Vyhláška sama ale deklarovala odměňování díla podle hodnoty,

47 Zpráva o prověrce stavu dodržování honorářových předpisů v nakladatelských podnicích, 18. října 1960. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 12; zvýraznila L. P.

48 Ibid., s. 13.

49 Návrh zásad pro úpravu autorských odměn za vydání děl literárních a uměleckých formou neperiodické publikace (21. října 1960). NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 1.

50 Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 2.

významu, rozsahu a někdy též podle počtu výtisků.⁽⁵¹⁾ Konkrétně se výše nákladu promítala do honorářů české beletrie a překladové poezie, ale nikoli odborné literatury a překladové prózy. Zdůvodnění bylo velmi svérázné a vnášelo do celé problematiky další kontroverze:

Je totiž logické, že vědecké dílo, např. z oboru atomové fyziky, nemůže dosáhnout nikdy tak vysokého nákladu jako např. populární příručka nebo učebnice, jejichž základ je určen nikoli kvalitou díla, nýbrž tematikou, kterou obsahuje, a v důsledku toho i okruhem osob, jimž jsou určena. Na druhé straně u krásné literatury je rozsah rozšiřování přímo závislý na umělecké hodnotě díla, která tkví přímo v osobě autora. U překladů vycházíme ze zásady, že prosaické dílo světového klasika dosáhne velkého rozšíření bez přímé zásluhy překladatele, zatímco u překladu poezie se pojem překladatele často blíží více či méně pojmu původního autora, který použil cizího námětu.⁽⁵²⁾

Jako spíše účelové než „spravedlivé“ můžeme hodnotit vytvoření speciální položky s nižší sazbou pro masově vydávanou (nad 25 000 ks) beletrii v levných edicích. Jednalo se zejména o edice Napětí, Románové novinky aj. a o nakladatelství Mladá fronta a Naše vojsko:

Nedostatek ideologicky nezávadné dobrodružné a podobné literatury zejména pro mládež, vyvolal potřebu nahradit bývalou tzv. rodokapsovou literaturu lehkou zábavnou četbou. [...] tento způsob umožňuje, aby jednotlivé romány byly cenově přístupné co nejširšímu okruhu čtenářů, při čemž na literární hodnotu děl vydávaných tímto způsobem nejsou kladeny tak

51 Vyhláška ministerstva školství a kultury o úpravě autorských odměn za literární díla (1960). NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 2.

52 Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 2.

vysoké požadavky jako na původní krásnou prózu vydávanou v náročnější úpravě.⁽⁵³⁾

Nově vytvořená položka mj. počítala s velkým cenovým rozpětím kvůli výkyvům v literární kvalitě daných děl, což odpovídalo celkovému důrazu, který vyhláška kladla na kvalitativní měřítko. Snažila se o možnost „spravedlivějšího honorování díla vynikající kvality oproti dílům průměrným“ a stanovila také „správnější“ proporce mezi výší odměn za jednotlivé druhy literárních děl.⁽⁵⁴⁾ Díla „vysoké umělecké hodnoty“ mohla být bonifikována až o 25 % výše, než vůbec dovolovaly limity.⁽⁵⁵⁾ Tato hodnota ovšem byla definována (alespoň pro forma) jako „význam pro dovršení kulturní revoluce a pro vítězství komunismu“⁽⁵⁶⁾ či jako „přínos pro utváření nového socialistického člověka a jeho morálky“.⁽⁵⁷⁾ Samotná flexibilita výše honorářů měla v konečném důsledku zajišťovat „hmotnou zainteresovanost autorů děl na zvyšování hodnoty jejich literární tvorby“.⁽⁵⁸⁾ Představa, že budou autoři produkovat kvalitnější díla kvůli vidině vyššího zisku, byla zdánlivě v přímém rozporu s prvorepublikovou zkušeností (viz výše), nicméně díky roli redaktora jako arbitra kvality ve službách státu byla teoreticky proveditelná.

Kvalitativní hledisko stálo dále za reformou ustavení týkajících se edice školní, tzv. mimočítankové četby, jež měla nastavené nižší taxy než běžná beletrie. Autoři a dědici práv „po autorech nejlepších děl naší literatury“⁽⁵⁹⁾ však odmítali dávat souhlas k vydání s poukazem

53 Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 7.

54 Návrh zásad pro úpravu autorských odměn za vydání děl literárních a uměleckých formou neperiodické publikace (21. října 1960). NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 2.

55 Vyšší hodnotu stvrzovalo ministerstvo školství a kultury na návrh SČSS.

56 Ibid., s. 2.

57 Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 11.

58 Ibid., s. 1.

59 Ibid., s. 9.

na to, že budou lépe honorováni v jiném nakladatelství. Jan Drda ku příkladu obdržel za vydání *Němé barikády* v této edici 1400 Kčs za AA, zatímco jinde by mu náleželo 9600 Kčs za AA. „Dosavadní diskriminující úprava“ tak byla shledána „v rozporu se základním principem odměňování literárních děl, kde kvalitativní hledisko nutno stavět na první místo“. ⁽⁶⁰⁾ Vyhláška z roku 1960 sice nepřiznala mimočítankové četbě vyšší základní ohodnocení, ale zařadila ji alespoň do skupiny knih s přiznanou bonifikací za počet výtisků, čímž diskriminující rozdíl snížila.

Novinkou v konceptu honorování bylo zohledňování pořadí vydání. „Vycházíme-li z toho, že autorská odměna obsahuje v podstatě jednak náhradu za práci vynaloženou na vytvoření díla, jednak podíl na realizaci jím vytvořené kulturní hodnoty, dojdeme logicky k závěru, že je nutno odměnit každé nové vydání (normu), že je však spravedlivé, aby odměna od druhého vydání (normy) přiměřeně klesala“, uvádí důvodová zpráva. ⁽⁶¹⁾ Princip odměňování reedic ve skutečnosti přímo vyplýval z autorského zákona, který v souladu s evropským právem nezohledňoval kritérium náročnosti práce (jednorázové) a autorskou odměnu chápal jako přímo navázanou na souhlas s užitím díla. Muse-la být tedy vyplácena při každém vydání, a ne jen prvním. U opakovaných vydání se proto vyplácela (jako určitý kompromis) procentuálně daná část odměny za první vydání, konkrétně 80–20 % (klesala s pořadím vydání a lišila se dle typu díla, u doplněného či přepracovaného vydání mohlo jít až o 90 %). ⁽⁶²⁾ Příliš vysoká degrese honoráře přitom vedla k tomu, že autoři odmítali dávat souhlas k opakovaným vydáním svých děl; příliš nízká degrese zase mohla nadhodnocovat díla některých autorů v reediích oproti jim podobným na trhu. ⁽⁶³⁾

60 Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 9–10.

61 Ibid., s. 4.

62 Vyhláška ministerstva školství a kultury o úpravě autorských odměn za literární díla (1960). NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 3–4.

63 Srov. Důvodová zpráva k Vyhlášce ministerstva školství a kultury o úpravě autorských odměn za literární díla (1960). NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994,

Reedice překladové poezie měly vyšší bonifikaci než reedice překladové prózy, a to z týchž důvodů, jaké jsem zmínila výše u bonifikace výše nákladu. Co je však překvapující – vyhláška se přímo hlásila k relativitě kvalitativního hodnocení v časové perspektivě: „[...] je známo, že řada literárních prvotin byla náležitě zhodnocena až po uplynutí určité doby od jejich uveřejnění, a naopak se zase objevila někdy i slabší díla již známých a uznávaných autorů.“⁽⁶⁴⁾ Proto odměna za první vydání neměla determinovat všechna další vydání v budoucnu ani další výši odměn. Tím se otvíral nebývale široký prostor pro další prolamování stávajícího systému.

Co se týče rozsahu knih, vyhláška v souladu s kulturní politikou počátku šedesátých let podporovala vznik hodnotných děl kratšího rozsahu, a to zejména kvůli úsporám papíru. Pokud se dopředu domlouvala cena za dílo teprve vznikající, vyplácela se beze změny i při překročení dohodnutého rozsahu. Zkušenosti totiž ukázaly, že je nutno zejména u vědeckých děl na objednávku „sjednávat smlouvy tak, aby se zabránilo neodůvodněnému zvětšování rozsahu jednotlivých publikací, což vede k nežádoucímu zvýšení spotřeby papíru, zatížení tiskárny a [...] zvyšování ceny knih“. Pro tuto zřejmě rozšířenou praxi existoval dokonce zvláštní pojem – „tzv. rozředování publikace“.⁽⁶⁵⁾

Unikátním způsobem vyhláška přistupovala k proplácení učebnic, a to nikoli podle rozsahu knihy, ale podle počtu vyučovacích hodin, pro něž je učebnice určena (do té doby se takto dalo honorovat pouze na výjimku). Výhoda měla spočívat v ekonomicky motivované redukci rozsahu učebnice při zachování stejného množství učiva.⁽⁶⁶⁾ Zdůvodnění však místo ekonomických limitů kladlo důraz na jiné faktory:

kt. 34, inv. č. 38, s. 3.

64 Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 10.

65 Ibid., s. 2.

66 Návrh zásad pro úpravu autorských odměn za vydání děl literárních a uměleckých formou neperiodické publikace (21. října 1960). NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 3.

Učebnice, které tvoří první styk mladé generace s poznáním, se základy vědy, s kulturním dědictvím a s literaturou vůbec, mají prvořadě poslání nejen výchovné, ale i ideově politické. Autoři musí bedlivě vážit každé slovo, stavbu každé věty, všechno to, co bude v učebnici obsaženo. Zde skutečně platí zásada, že méně znamená více. Jejich práce proto nemůže být měřena na autor-ské archy, které jsou měřítkem množství, nikoli však jakosti. [...] při tom nesmí se zapomínati ani na úsporu papíru, finanč-ních prostředků a zdraví našich dětí, které se nedá ani korunami vyčíslit. Odpadnou stesky rodičů na fyzické přetěžování žactva nošením objemných aktovek a odpadnou stížnosti dětských lé-kařů na zakřivení páteře dětí.⁽⁶⁷⁾

Zajímavou výzvu představovalo pro legislativní úpravce převyprávění cizího nechráněného díla. Do počátku šedesátých let bylo hono-rováno stejně jako dílo původní, „zejména proto, že zásahy autora jsou často podstatné a že změni původní dílo natolik, že je těžko po-střehnout, kde je rozhraní mezi dílem původním a dílem, které autor převyprávěl“.⁽⁶⁸⁾ Nyní vyhláška přiznala dotčeným autorům zvláštní kategorii bonifikovanou méně než původní beletrie, ale více než pře-klad. To mělo umožnit „spravedlivější rozlišení intenzity tvůrčího přínosu zpracovatele“.⁽⁶⁹⁾

Neutuchající úsilí o „spravedlnost“ vedlo konečně i k přehodnoce-ní odměn za překlady, zvláště pak reedic klasiků. Dosavadní nedi-ferencovaná praxe totiž zvýhodňovala překladatele klasické poezie světových velikanů (Shakespeare, Goethe) na úkor překladatelů jiné poezie, která nedosáhla na velké náklady ani reedice. Vedle zvláštní

67 Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 6–7.

68 Zpráva o prověrce stavu dodržování honorářových předpisů v nakladatelských podnicích, 18. října 1960. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 5.

69 Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 4.

sazby za překlady mezi češtinou a slovenštinou byla zavedena speciální kategorie též pro orientální jazyky, a to „v zájmu rozšiřování kulturních styků a znalostí literatury zemí orientu“.⁽⁷⁰⁾

ZÁVĚREM

Poslední z uvedených příkladů dokumentuje jeden z typických jevů cenové a honorářové politiky Československa období socialismu, totiž její úzké sepětí s ideovými výkyvy v kulturní politice jako takové. Některá z opatření zaváděných novelizacemi využívala daných platformem spíše k posilování preferovaných kulturních vzorců než k revizi ohodnocení autorství a knihy. Podstatou však zůstávalo explicitně deklarované hledání „spravedlivé“ ceny a „spravedlivé odměny“, jež by odpovídaly socialistickému pojetí autorské tvorby a knižního průmyslu. Základní paradigmatata byla přirozeně odvozena v opozici ke kapitalistickým tržním principům, které byly nahrazovány nejprve exaktně měřitelným parametrem rozsahu, poté problematičtěji vnímaného i měřitelného dosahu (impaktu) a nakonec i „netržními“ hodnotami „společenské užitečnosti“ a „kvality“. Systém cenotvorby a honorování se tak posouval od jednoduchého odmítnutí tržních principů k čím dál složitější subkategorizaci knih a procesů, a to až do stavu, kde výjimky dominovaly původní normě. Do jinak uniformních mechanismů se postupně vracelo hodnocení individuálních kvalit díla a dokonce zárodky tržního jednání, především diferenciací odměny dle zásluh či impaktu. Řada problémů při redefinování „spravedlivé odměny“ spočívala v rozporu mezi tvorbou, jak ji chápal autorský zákon (odměna za užití díla), a tím, jak měla být honorována v rámci socialistické doktríny (odměna za vznik díla).⁽⁷¹⁾ Narůstání individuálních žádostí o výjimky navíc oba proce-

70 Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 5–6.

71 Vydání díla v různých jazycích zároveň se např. vykazovalo jako jedno vydání, aby trojnásobně nenarůstal honorář.

sy (cenotvorbu i honorování) silně byrokratizovalo. V tomto duchu zní až ironicky závěrečné konstatování důvodové zprávy k honorářové vyhlášce z roku 1960: „Skutečnost, že v každém takovém případě bude nutná dohoda ministerstva školství a kultury s ministerstvem financí, zajišťuje, že povolení výjimek bude řídké a ojedinělé.“⁽⁷²⁾

Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 10

771 80 Olomouc

lenka.porizkova@upol.cz

Zpracování studie bylo umožněno díky finanční podpoře
Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
v letech 2019–2023 z Fondu pro podporu vědecké činnosti.

---

72 Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38, s. 13.

LITERATURA

ARCHIVNÍ DOKUMENTY⁽⁷³⁾

Důvodová zpráva k Vyhlášce ministerstva školství a kultury o úpravě autorských odměn za literární díla (1960). NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38.

Korespondence a příписy z roku 1954 přiložené k Výnosu ministerstva kultury ze dne 3. května 1955 o tvoření cen knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo kultury, Praha, NAD 867, kt. 164, inv. č. 221.

Návrh na úpravy v cenové tvorbě knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 54, č. 21.

Návrh zásad pro úpravu autorských odměn za vydání děl literárních a uměleckých formou neperiodické publikace (21. října 1960). NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38.

Rozpracování zásad řízení a ekonomiky vydávání a prodeje knih v nové soustavě řízení, NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 54, inv. č. 21.

Usnesení Státního cenového výboru (1965), NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 54, č. 21.

Vyhláška ministerstva školství a kultury o úpravě autorských odměn za literární díla (1960). NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38.

Výnos ministerstva kultury ze dne 3. května 1955 o tvoření cen knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo kultury, Praha, NAD 867, kt. 164, inv. č. 221.

Zpráva o ediční činnosti a rozšiřování literatury v r. 1961, NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 45, inv. č. 20.

Zpráva o prověrce stavu dodržování honorářových předpisů v nakladatelských podnicích, 18. října 1960. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38.

Zvláštní části důvodové zprávy k vyhlášce o úpravě autorských odměn za literární díla. NA, f. Ministerstvo školství a kultury, Praha, NAD 994, kt. 34, inv. č. 38.

Žádost o opatření z 11. 9. 1954 přiložená k Výnosu ministerstva kultury ze dne 3. května 1955 o tvoření cen knih a hudebnin, NA, f. Ministerstvo kultury, Praha, NAD 867, kt. 164, inv. č. 221.

---

73 NA = Národní archiv, f. = fond, kt. = karton.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

- Drda, Jan. 1949. „Projev předsedy svazu československých spisovatelů poslance Jana Drdy na Schůzi národního shromáždění 24. března 1949.“ In *Knihy do rukou lidu. Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací: projevy a dokumenty*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty.
- Grünwald, Rolf a Kačenka, Zdeněk. 1972. *Kalkulace a tvorba cen v podnicích*. Praha: SNTL.
- Janáček, Pavel. 2009. „Úvodem: spisovatel jako veličina ekonomická.“ In *„O slušnou odměnu bude pečováno...“: Ekonomické souvislosti spisovatelské profese v české kultuře 19. a 20. století*. Eds. Pavel Janáček a Tomáš Breň. Praha: ÚČL, s. 9–18.
- Janečková, Lidmila a Mechúr, Rostislav. 1997. *Cenová strategie a taktika*. Karviná: SLU.
- Johns, Adrian. 2013. *Piráctví. Boje o duševní vlastnictví od Gutenberga po Gate-se*. Přel. Lucie Chlumská a Ondřej Hanus. Brno: Host.
- Kopecký, Václav. 1949. „Projev ministra informací a osvěty Václava Kopeckého na Schůzi národního shromáždění 24. března 1949.“ In *Knihy do rukou lidu. Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací: projevy a dokumenty*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty.
- Kusáková, Lenka. 2009. „Ekonomické aspekty literární tvorby v předbřeznové době 1830–1848.“ In *„O slušnou odměnu bude pečováno...“: Ekonomické souvislosti spisovatelské profese v české kultuře 19. a 20. století*. Eds. Pavel Janáček a Tomáš Breň. Praha: ÚČL, s. 53–72.
- Průcha, Jan. 1955. *Kalkulace a tvorba cen v podnicích místního hospodářství*. Praha: Orbis.
- Reiman, Pavel. 1950. *Plánování naší vydavatelské činnosti*. Praha: Svoboda.
- Srstka, Jiří. 2009. „Podílové odměny plynoucí z poskytování licenčních oprávnění u slovesných děl.“ In *„O slušnou odměnu bude pečováno...“: Ekonomické souvislosti spisovatelské profese v české kultuře 19. a 20. století*. Eds. Pavel Janáček a Tomáš Breň. Praha: ÚČL, s. 165–168.
- Šmejkalová, Jiřina. 2011. *Cold War Books in the „Other“ Europe and What Came After*. Leiden–Boston: Brill.